

ТИҚХММИ

Тошкент Ирригация ва Қишлоқ Хўжалигини
Механизациялаш Муҳандислари Институтини

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ
МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ**

**“ҚИШЛОҚ ВА СУВ
ХЎЖАЛИГИНИНГ
ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАРИ”**

*мавзусидаги анъанавий XX - ёш
олимлар, магистрантлар ва
иқтидорли талабаларнинг илмий
- амалий анжумани*

20

*XX - traditional Republic
scientific - practical conference of
young scientists, master students
and talented students under the
topic*

**“THE MODERN PROBLEMS OF
AGRICULTURE AND WATER
RECOURCES”**

МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

III қисм

Тошкент – 2021 йил, 25 – 26 май

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ
МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ**

“ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАРИ”
*мавзусидаги анъанавий XX – ёш олимлар, магистрантлар ва иқтидорли
талабаларнинг илмий-амалий анжумани*

МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

III -ҚИСМ

ТОШКЕНТ – 2021

51.	Муталова Д.-3 курс, бакалавр, Б.Ф.Султонов проф,	Повышение эколого-экономической эффективности мелиорации в сельском хозяйстве Узбекистана	599
52.	Яхяев М.М – докторанти ТИҚХММИ	Чорвачилик тармогини барқарор ривожлантиришда яйлов чорвачилигининг ўрни	603
53.	A.A.Berdimurodov – assistenti M.R.Xalilova – talaba TIQXMMI	Raqamli iqtisodiyot sharoitda innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish yo'nalishlari	606
54.	Berdimurodov A – TIQXMMI doktoranti Berdinazarov I., Xudoyberdiyev S., Abdusattorov Sh – TIQXMMI talabalari	Raqamli iqtisodiyotda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish strategiyasini shakllantirish	609
55.	Iskandarov Haytboy Xasanboy o'g'li, talaba, TIQXMMI Berdimurodov Akmal Azamat o'g'li, Asissent, TIQXMMI	Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy tajribalar	613

IX – ШҮЪБА

Қишлоқ ва сув хўжалиги масалаларида математик моделлаштириш усуллари ва ахборот

№	Муаллифлар	Мақола номи	Бет
1.	Насритдинова Умида Ахмаджонова- п.ф.ф.д., (PhD), доцент, Қаюмова Зиёда Исмоил қизи-магистрант	Сиртларнинг уч ўлчамли моделлаштириш усуллари ва график ёндашувлар	616
2.	У.А.Насритдинова - п.ф.ф.д.,(PhD), доцент, А.М.Ходжаев - магистрант	Қурилиш ва архитектурада рақамли технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги	620
3.	U.A.Nasritdinova - p.f.f.d., (PhD) dotsent, A.M.Xodjayev – magistrant	Bino inshootlarini loyihalashda zamonaviy modellashtirish texnologiyalarini qo'llash	626
4.	RAXMANKULOVA BARNA OKTAMXANOVNA – dotsent ABDIKAYIMOVA GULNOZ ADILOVNA – kattao'qituvchi SAPAROVA	Matematik modellashtirishni qo'llash qishloqva suv xo'jaligida rivojlanish omilidir	630

ЧОРВАЧИЛИК ТАРМОГИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ЯЙЛОВ ЧОРВАЧИЛИГИНИНГ ЎРНИ

М.М.ЯХЯЕВ – ТИҚХММИ доктаранти

Аннотация

Ушбу мақолада ҳозирги кунда мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурини изчил амалга оширилиши, иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштирилиши ва ривожлантирилишида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги” фармони, 2019 йил 18 мартдаги ПҚ-4243-сонли “Чорвачилик тармогини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ва тегишли давлат дастурларида белгиланган вазифаларни амалга оширишдаги масалаларни ёритиб берилган.

Калит сўзлар: яйлов чорвачилиги, яйлов тизимлари, қоракўлчилик, наслчилик, қоракўлчилик кластрлари, жун, тери, яйловларнинг озуқа базаси

Қоракўл қўйларни боқишда асосан чўл ва чала чўл яйловлардан фойдаланилади. Бундай ерларнинг умумий майдони 210 млн гектардан ортади. Қозогистон Республикаларидаги яйлов қўйчилиги ривожланган 80-97% ни табиий яйловлар эгаллайди. Қозогистондаги табиий яйловларнинг умумий майдони 180,0 млн гектар бўлиб, шундай қарийб 122,7 млн гектари чўл ва чала чўл зоналарида жойлашган. Жанубий Қозогистоннинг ўзида, Гурьев, чимкент, Қизил Ўрда ва Жамбул облистлари территориясида чўл яйловлари қарийб 54,0 млн гектарга етади. Ўзбекистондаги табиий яйловлар майдони 29 млн гектардан ортади. Шундан 28,1 млн гектари ёки 95,2 % чўл ва чала чўл яйловлардир. Туркменистондаги 49,1 млн гектар умумий ер майдонининг 41,0 млн гектарни табиий ўтзорлар ташкил этади. Чўл ва чала чўллар иклими кескин континентал бўлиб, хароратнинг суткалик ва мавсумий ўзгаришлари катта миқдорни ташкил этади. Масалан, Термизда ёзда харорат соя жойда 48-49,5 даража гача иссиқ, кишда эса баъзан 20-25 даражагача совуқ бўлади. Ўзбекистоннинг шимолида (Томди посёлкасида) ойлик ўртача харорат июль ойида +30 ни, январь, ойида -4,10 ни ташкил этади.

Сув билан кам таъминланганлиги барча яйловларнинг ўзига хос белгисидир: чўлда бир йил давомида 75-175 мм, чала чўлда эса 100-300 мм (400 ммгача) ёгин ёгади, шу билан бирга, ёгин миқдори йил мавсумларида ва турли йилларда ниҳоятда турлича бўлади

Шимолий чўллар кичик зонасида баҳорда энг кам, ёзда энг кўп ёгин ёгади. Жанубий чўлларда эса ёгин асосан киш баҳорда ёгади, ёз ва куз фасиллари қурғоқчил бўлади. Вегетация даврининг узунлиги 190 кундан 250 кунгача давом этади. Қиш ойларида қор кам ёгади ва совуқ бўлади.

Чўл ва чала чўллардаги табиий шароит хусусиятларига кўра ушбу зўналарнинг ўсимликлари ҳам ўзига хос белгиларга эга. Ўрта Осиё ва Қозогистон чўлларида турли экологик формадаги озикбоп ўсимликлар ўсади ва улар йил бўйи фойдаланиш учун яроқли даимий озика хисобланади. Чўлларнинг бундай қимматли хусусияти туфайли қоракўл қўйларни яйловда асраш гоят қулайдир. Шу билан бирга қоракўлчиликда фойдаланиладиган яйловларнинг маҳсулдорлиги жуда паст ва йилнинг турли мавсумларида бир хил бўлмайди.

Қумли яйловларда жуда сер хосил йилларда ем хашак миқдори 1,5 баробар кўпаяди ва об-хаво жуда ноқулай келган йилларда ўртача хосил нисбатан 2 баробар камайиб кетади. Қорақум яйловларида ҳар 10 йилнинг 3 йили сер хосил, 4 йили қониқарли ва 3 йили кам хосилли бўлади.

1960-1970 йилларда Ўзбекистоннинг гарбидаги яйловлари 4 йил қаторасига хосилсиз бўлди, бу давирда ем хашак базаси ўртача хосилли йилдагининг 40-60 % дан ошмаган, 2 йил серхосил бўлиб ўртача хосилли йилдагига нисбатан 200 % кўп олди, 2 йил эса ўртача хосилли бўлди.

Яйлов озигининг тўйимлилиги ҳам шундей кескин ўзгариб туради. Баҳордаги вегетация даврида ўтлар жуда тўйимли бўлади қишда эса тўйимлилиги жуда пасайиб кетади. Масалан Ўзбекистондаги шувоқ эфемир ўсимликлар ўсадиган яйловларда қорақўл қўйлар боҳорда бир йиллик хазим бўладиган протеин моддаларининг 203,7 % ни ёзда 118,4% ни, кузда 66,3%ни ва қишда атига 29,8% ни олади.

Чўл ва чала чўл яйловларининг махсулдорлиги жуда паст у ерда етишадиган озик миқдори турли йилларда ҳар хил бўлишига қарамей, уларда арзон озик моддаларинг жуда катта захиралари мавжуд. Бундай яйловлар қорақўлчиликнинг озуқага бўлган эҳтиёжининг 90-95% ни таъминлайди ва улар аслида қорақўл қўйларинг бутун умри ўтадиган экологик муҳит ҳисобланади

Ўрта Осиё ва Қозогистондаги табиий яйловларда 50 миллионга яқин қўй ва эчки, шу жумладан, 13,5 миллион бошдан кўпроқ қорақўл қўй, 15 миллион бош қорамол, 3 миллион йилқи ва туяларнинг ҳаммаси боқилади. Мамлакатимизда етиштириладиган қорақўл терининг ҳаммаси, жуннинг 16 % чўл ва чала чўл яйловларда боқиладиган қўйлардан олинади. Чўл чорвачилигининг таннархи (гўшт, жун, қорақўл) тармоқ бўйича эришилган ўртача таннархдан ярим баравар арзонга тушади.

Демак, мамлакатимизда яйлов ва яйловлардан фойдаланиш доирасидаги муносабатларни ташкилий ҳамда иқтисодий жиҳатдан тартибга солиш, яйлов ҳудудларида экология мусоффолиги ва биохилмаҳилликни сақланишига эришиш учун унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масаласи долзарб вазифа сифатида юзага чиқмоқда. Бизнинг фикримизча, Республикаимизнинг бебаҳо табиий ресурси - яйловларга бўлган муносабат амалда тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилинмаганлиги, амалдаги қонунчилик базасини такомиллаштирилмаганлиги билан ифодаланади.

Ривожланган хорижий давлатлар, шунингдек Республикаимизга қўшни давлатлар қонунчилигида яйлов ва яйловлардан фойдаланиш масаласида алоҳида эътибор бериб келинмоқда.

Жумладан, Қирғизистон Республикасида жами 9.0 млн. гектар яйлов ерлари мавжуд бўлиб, улар асосан тоғ ва тоғ олди ҳудудларида жойлашган. Қирғизистонда “Яйловлар тўғрисида”ги қонун 2009 йил 26 январда қабул қилиниб, у жами 19 та моддадан иборат

Қонунда яйлов бўйича мулк ҳуқуқлар, яйловларнинг чегараларини белгилаш, маҳаллий ўзини – ўзи бошқариш органларининг ваколатлари, яйловдан фойдаланувчилар бирлашмалари, қишлоқ кўмиталари, яйловни бошқариш ва фойдаланишда маҳаллий ҳамжамиятнинг режалари, яйловдан фойдаланишнинг йиллик режалари, ер солигиниундириш, яйлов ерларидан фойдаланишда ҳақ тўлаш тартиби, яйловдан фойдаланганлик учун тўланадиган маблағлардан фойдаланиш, хорижий шахсларга яйлов ерларни бериш тартиби ва бошқа йўналишлар бўйича махсус алоҳида моддалар киритилган. Қирғизистон Республикасида мазкур қонунни қабул қилиниши муносабати билан яйловлардан фойдаланиш ва бошқариш масаласида ижобий ютуқлар қўлга

киритилди, аммо яйловлардан фойдаланиш билан боғлиқ масалалардаги камчиликларни ҳуқуқий жиҳатдан ҳал қилиш имкониятлари кенгаймоқда.

Туркманистон Республикасида жами салкам 39,0 млн. гектар яйлов – чўл ҳудудларимавжуд бўлиб, уларнинг катта қисми текислик ва ярим пасттекислик ҳудудларида жойлашган. Туркманистонда 2015 йил 8 август куни “Яйловлар тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Мазкур қонун 7 та боб, 44 моддадан иборат.

Қонунда Туркманистонда яйловлар тўғрисидаги қонунчиликлар, тамойиллар ва вазифалар, яйловга бўлган мулк ҳуқуқ, яйлов ерлари, яйловлар классификацияси, яйловларни муҳофаза қилиш ва фойдаланишда давлат бошқарув ва назоратни амалга оширувчи органлар, уларнинг ваколатлари, маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг ваколатлари, яйловдан фойдаланишнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, яйловдан фойдаланувчилар бирлашмаларини ташкил қилиш тартиби, яйловлардан фойдаланишни тартибга солиш комиссиясини ташкил қилиш ва бошқа ҳуқуқий томонлари баён қилинган. Тожикистон Республикасида жами 14,2 млн. гектар ер фонди бўлиб, унинг 3,5 млн. гектари яйлов ерлари ҳисобланади. Тожикистон Республикасида 2013 йил 19 март куни “Яйловлар тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Мазкур қонун 5 та боб, 30 моддадан иборат. Қонунда асосан яйловга давлатнинг мулкчилиги, яйловдан фойдаланувчилар уюшмасини ташкил қилиш тартиби, маҳаллий органларнинг ваколатлари, маҳаллий давлат органлари ҳузурида Халқ депутатлари кенгашининг қарорига мувофиқ Яйловдан фойдаланишни тартибга солиш комиссиясини ташкил қилиниши, қисқа муддатли ва йиллик режаларни ишлаб чиқиш, давлат томонидан яйловдан фойдаланишни тартибга солиш вақўллаб – қувватлаш механизмлари, ва энг асосийси яйловларда геоботаник тадқиқотларни олиб бориш каби моддалар мавжуд.

Қозоғистон Республикасида 188 млн. гектар яйлов ерлари мавжуд бўлиб, унинг 48 млн. гектари ёки 26 фоизи таназулга учраган. Қозоғистон Республикасида “Яйловлар тўғрисида”ги қонун мамлакат Мажлисининг тегишли кўмитаси томонидан ишлаб чиқилиб, шу вақтгача бир неча марта муҳокама қилинган. Қозоғистонда мазкур қонун ёрдамида жамоатчилик – мувофиқлаштирувчи органни ташкил қилиниши кўзда тутилмоқда. Мазкур қонун – яйлов инфратузилмасининг ҳолатини яхшилаш, яйлов ерларда таназуллиқни олдини олиш ва яйлов экотизимининг экологик яхлитлигини сақлашга эришиш мақсадига йўналтирилган. Ўзбекистон Республикасидан чўлланиш ва қургоччиликка қарши курашиш бўйича ҳалқаро конвенцияларга аъзо давлат ҳисобланади. Охириги йилларда яйлов экотизимини яхшилаш, яйловларда ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсини бойитиш, кўкаламзорлаштириш ва ўрмонлар ҳудудларини кенгайтириш, айниқса Орол денгизининг қуриган тубида янги ўрмонзорлар барпо қилиш асосида чўл – яйлов ўсимликларининг ўсиши ва ривожланиши учун қўлай шароит яратиш, қум кўчишларининг олдини олиш ва унинг майдонларини камайитириш ҳамда бошқа шу каби йирик ва улкан амалий тадбирлар тегишли вазирликлар, кўмиталар, ташкилотлар ва илмий муассасалар томонидан мақсадли ҳамда тизимли амалга оширилиб келинмоқда.

Хулоса

Мамлакатимизда яйлов чорвачилигига хизматларини кўрсатувчи субъектлар фаолиятини ривожлантиришга қаратилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш имконини беради. Шунингдек, амалий жиҳатдан чорвачилик хизматларини кўрсатувчи субъектлар фаолиятининг ташкилий-бошқарув, ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини такомиллаштириш борасида Ўзбекистон Республикасида чорвачилик тизимини ташкил этиш борасида назарий билимларни бойитишга имкон яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Куччиев У. Чорвачиликка хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Тошкент. –“Агро илм” Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали илмий иловаси. -2017. -№ 4. -Б. 103-105.
2. Хусанов Р.Х. Аграр ислохотларни чуқурлаштириш шароитида деҳқон хўжаликларининг ривожлантириш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. –Тошкент, 2003 . -№6 –Б. 6-7.
3. Хушматов Н. Рахимова Г. Бозор шароитида чорвачилик тармогини ривожлантиришни мувофиқлаштириш муаммолари / Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси // Ж. -№ 12. -2008. –Б.13-14.
4. Хусанов Р.Х. Республика аграр иқтисодиётида фермер хўжаликларининг ўрни ва уларнинг барқарор ривожланиш концепцияси // Фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси, қонунчиликни такомиллаштириш ва республикада фермерликни ривожлантириш истиқболлари: конференция марузалар тўплами. – Тошкент, -2005. –Б. 46-51.
5. Файзиева Ш. Чорвачиликка истисослашган фермер хўжаликларининг ривожланиши ва уларнинг самарадорлигини ошириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун дисс. автореф. –Тошкент: ЎзБИИТИ, 2001. –15 б.
6. Абдуллаева С.С. Сут йўналишидаги қорамолчилик тармогини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент: ҚХИИТИ, 2018. -45 б.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITDA INNOVATSION FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

A.A.Berdimurodov – TIQXMMI assistenti

M.R.Xalilova – TIQXMMI talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish yo'nalishlari bo'yicha muammolar ko'tarilib ularga takliflar va yechimlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Innovatsiya, qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalar, innovatsion faoliyat.

Iqtisodiy va texnologik taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida namoyon bo'layotgan raqamli inqilob insoniyat hayotini shiddat bilan o'zgartirib, keng imkoniyatlar yaratish bilan birga, xalqaro raqobat maydonining yanada keskinlashuv davrini boshlab berdi. “Raqamli iqtisodiyot” atamasi birinchi bo'lib 1995 yilda Don Tepkott muallifligida chop etilgan “Raqamli iqtisodiyot: tarmoqli intellekt asrida va'da va xavf-xatar” (The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence) nashrida alohida tushuncha sifatida istiloh etilgan. Ushbu nashrda raqamli iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlariga fundamental innovatsiyalar (yarimo'tkazgichlar, protsessorlar), asosiy texnologiyalar (kompyuterlar) va bog'lovchi infratuзилmalar (internet va telekommunikatsiya tarmoqlari) ajratib ko'rsatiladi.

Raqamli iqtisodiyot ikki xil turli tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu rivojlanishning zamonaviy bosqichi hisoblanib, u ijodiy mehnat va axborot ne'matlarining ustuvor o'rnini bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga xos tushuncha bo'lib, uning o'rganish ob'ekti axborotlashgan jamiyat hisoblanadi.